

П. В. Сацький

*Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана*

АГРАРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНИ І ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧІ ЗАХОДИ СРСР НА ПОЧАТКУ 1930-Х РР.

Аграрна історія України у новітній період пройшла складний шлях, який був сповнений революційних потрясінь. Вивчення деяких її найскладніших сторінок потребує комплексного дослідження питання місця та ролі України у політичних процесах Європи, особливо то актуально, досліджуючи перетворення в агропромисловому комплексі України на початку 1930-х рр. Традиційно Україна зберігала за собою провідне місце в структурі експорту зернових СРСР, що було одним із ключових факторів у визнанні Радянського Союзу суб'єктом міжнародного права у першій половині 1920-х рр. Світова економічна криза 1929-1933 рр. сприяла виходу зовнішньополітичного курсу СРСР на якісно новий рівень і ключову роль у тому відіграло значення такої статті його експорту як продовольства, зокрема зернових культур. Експортний продовольчий потенціал України відіграв ключову роль у трансформації системи міжнародних відносин в Європі та у проблемі міжнародного статусу українських етнічних територій. Аналізу цієї тематики були присвячені праці авторів переважно політологічних та економічних спеціальностей, історичний аспект питання залишається малодослідженим.

Проблеми встановлення міжнародними актами політичної складової прикордонних відносин між державами у складі котрих перебували українські території було залагоджено протягом 1919-1924 рр. Залишалося відкритим лише питання встановлення дипломатичних відносин між СРСР і Румунією на ґрунті не визнання Радянським Союзом анексії Бессарабії [9, 15]. Не були врегульованими також проблеми гарантій непорушності системи договорів, котрими регламентувалися територіальні відносини СРСР із сусідніми державами. Тому після здійснених за ініціативою СРСР і Німеччини спроб перегляду системи міжнародних відносин у Центральній Європі в 1922 р., а також спроб Італії встановити своє домінування на Балканському півострові та у Дунайському регіоні за ініціативою Франції здійснюються заходи по зміцненню системи безпеки у Європі і початок було покладено системою Локарнських гарантійних договорів 1925 р. Наступним логічним кроком стає ініціатива Франції й США по укладенню Пакту «Про заборону війни як засобу національної політики» 1928 р., був більш відомий як Пакт «Бріана-Келлога».

Укладення Пакту «Про заборону війни як засобу національної політики» змінило парадигму територіальних відносин СРСР із сусідніми державами (особливо то стосувалося Польщі й Румунії). Підписанням Московського Про-

токолу 1929 р. «... про дострокове запровадження у дію Паризького договору від 27 серпня 1928 р. про відмову від війни як засобу національної політики» між СРСР і сусідніми із ним державами (Польщею, Румунією, Латвією та Естонією) Радянський Союз продемонстрував, що він є одним із центрів формування системи міжнародного права поряд із фундатором і гарантом функціонування Версальської системи у Центральній Європі Францією та Лігою Націй (аналогом поняття «реєстратор» міждержавних актів).

Світова економічна криза 1929 р. структурно вразила економіку аграрних держав Центральної Європи. Великі індустріальні країни втратили можливість закупівлі аграрної продукції за обґрунтованими запитами економіки аграрних держав цінами. Серед найвразливіших аграрних держав Центральної Європи необхідно відзначити Румунію, Угорщину, Югославію, Болгарію, до певної міри Польщу [4, 50]. Кризові явища у тих країнах поглиблював своєю зовнішньоекономічною політикою СРСР, реалізуючи індустріальним державам свою аграрну продукцію за демпінговими цінами [3, 16-17]. Агресивне проникнення радянської продукції відбувалося на ринки таких держав як Німеччина, Великобританія, Франція, Чехословаччина, тобто на традиційні ринки для аграрних країн Центральної Європи. «Великі» держави здійснювали спроби врегулювати економічну ситуацію у регіоні, організуючи міжнародні конференції. Франція прагнула використати дипломатичний інструментарій заради збереження і зміцнення Версальської системи, зважаючи на збереження сильних власних фінансових позицій на міжнародній арені. Італія намагалася посилити вплив у Дунайському регіоні, а Німеччина намагалася переглянути ключові позиції Версальського, особливо у частині можливості здійснення аншлюсу Австрії [8, 53].

Франція висувала ідеї Пан-Європи і створення Дунайської федерації з метою подолати кризу в країнах Центральної Європи [5, 132-146], а Італія у 1932 р. пропонувала проект відновлення Австро-Угорської держави [11, 90]. Світова економічна криза 1929 р. призводить до перегляду системи міжнародних відносин та безпеки у Європі. Зокрема економічні проблеми однаного походження і зі спільними проявами змушують європейські держави до пошуку можливостей інтегруватися заради їх подолання. У 1930 р. виникають ідеї створення Європейського союзу, а також ідеї економічної інтеграції у Дунайському регіоні за аналогом економічної федерації в межах колишньої Австро-Угорщині до 1918 р. Ідея Пан-Європи (Європейського Союзу) полягала у створенні системи квотування ринку сільськогосподарської продукції та аграрного кредитування [8, 49-53]. Дунайська федерація передбачала формування європейського ринку на преференційних засадах, тобто, надання взаємних преференцій у торгівлі країнами, що мали скласти федерацію, а також преференції мали надати у двосторонній торгівлі аграрним державам Дунайського регіону «великі» держави-споживачі аграрної продукції центральноєвропейських аграрних країн. Дунай-

ська федерація мала на меті також протистояти радянській торговій експансії на світові ринки і розгортанню революційної пропаганди в країнах Центральної Європи, у котрих економічна ситуація набула на 1932 р. катастрофічного стану [7, 50-61].

Голодомор в Україні, спричинений примусовим масовим вилученням продовольства у селян, став одним із засобів керівництва СРСР для оперативного наповнення світового ринку продовольства за демпінговими цінами і, відповідно, здійснення власної агресивної зовнішньої політики. Потреба регулярно мати продовольчий резерв зумовлювалася також спробами «шантажу» країн Європи з радянської сторони фактом його наявності. Обсяги того резерву і собівартість продовольства повинні були переконати опонентів СРСР у міжнародних конференціях з питань безпеки і обмеження озброєнь, котрі відбувалися у 1931-1933 рр., в рішучому прагненні зміцнити свої політичні позиції й наявності для того засобів економічного тиску.

Протягом 1931-1933 рр. систематично відбуваються конференції із питань обмеження озброєнь. Радянський Союз на них відіграв ключову роль, тримаючись особіно від позицій інших провідних країн і висуваючи власні ініціативи. Зокрема, на Женевській конференції 1931 р. СРСР висуває ідею укладення Пакту «Про економічний ненапад», котрий мав запобігати актам, що заважали здійснювати державою зовнішньоекономічної діяльності, а особливо методами блокування [9, 342-344]. Проблема блокування для Радянського Союзу мала гостроту зважаючи на прагнення Польщі й Румунії, пов'язаних військово-політичними угодами прихованого антирадянського характеру, стримувати можливості СРСР повністю реалізувати його економічний, геополітичний і транспортний потенціал у зміцненні економічних позицій в Європі [2, 374-375]. Також ті дві держави мали складні територіальні стосунки із Радянським Союзом на ґрунті питання статусу українських етнічних територій Бессарабії, Північної Буковини (Румунія) і Східної Галичини та Волині (Польща). «Блокуюча» геополітична функція Польщі й Румунії була спрямована переважно на стримування потенціалу УРСР і, відповідно, мала на меті стояти на заваді політичному, економічному і правовому тяжінню прикордонних етнічно українських територій тих держав до єдності із УРСР.

У 1924 р. ділові кола Великобританії й США розглядали можливість у контексті реалізації Плану Дауеса долучити до світової системи розподілу праці й Радянський Союз, виправивши на його користь кордони із Польщею та Румунією [1, 71]. Тобто, були очевидні геополітичні бар'єри інтеграції, на шляху здійснення того проєкту стояла позиція Франції і її союзники у Центральній Європі. Так і Пакт «Про економічний ненапад» за активної французької опозиції не отримав схвалення.

Слід відзначити такі зовнішньополітичні заходи СРСР як укладення договорів із сусідніми державами «Про ненапад» у 1932 р. Робота над ними роз-

почалася задовго до підписання, оскільки аналогічні договори СРСР мав із Німеччиною та Литвою від 1926 р. У 1932 р. Радянський Союз як і у 1929 р. засвідчує свою здатність бути «реєстратором» підвалин системи міжнародних відносин у Центральній Європі, ініціюючи й укладаючи договори «Про ненапад» із усіма сусідніми країнами, окрім Румунії, та Францією. Основною позицією тих договорів було питання визнання територіальної цілісності країнами-підписантами навзаєм, але Радянський Союз відмовився визнавати територіальну цілісність Румунії із-за «бессарабського» питання, щоправда готовий був гарантувати відмову від вирішення його на свою користь військовим шляхом [10, 579-580]. Таким чином, у системі договорів, що мала зміцнити Версальську систему, залишалася слабка ланка – «бессарабська» проблема і вона стала наддалі вагомим засобом тиску на міжнародні позиції провідних європейських держав.

У 1931 р. виникає ініціатива Президента США Г. Гувера щодо накладення річного мораторію на сплату міждержавних боргових та репараційних зобов'язань, в результаті котрої ті платежі припиняються і скасовуються взагалі. Оскільки корені світової економічної кризи були у системі обігу цінних паперів і фінансів, то й заради її врегулювання США прагнули відновити обсяги виробництва товарів і послуг у себе і в країнах Європи, заморозивши функціонування міжнародного фондового ринку та фінансового обігу і локалізувавши тимчасово проблемні й найглобалізованіші галузі світової економіки. Доведення обсягів виробництва у реальному секторі економіки країн Західної Європи до рівня, відповідного обсягові наявних фондів цінних паперів та фінансових ресурсів, які стали носіями кризи із-за блокади каналів обігу численними банкрутствами банківських й інших фінансових установ, мало на меті здобути можливість, завдяки забезпеченню обсягами виробництва у реальному секторі економіки фондів цінних паперів та заблокованих фінансових ресурсів, розблокувати їх обіг [8, 53]. Стрімкі темпи зростання у реальному секторі економіки могла забезпечити лише Німеччина і то створювало передумови відновлення її військового потенціалу та обсягів військового виробництва. Кооперація виробничих потужностей аграрної продукції країнами у Дунайському регіоні мала надати можливість натуралізувати товарообмін між тими державами, нарощуючи обсяги виробництва.

Реальний же сектор економіки СРСР мав стрімкі темпи зростання, оскільки не був обтяжений фондовими зобов'язаннями й фінансовою складовою. Радянський Союз прагнув розвивати зовнішньоекономічні відносини із державами Західної Європи та США й мав надійні можливості здійснювати їх на товарообмінній основі, використовуючи і такий «специфічний» товар як золото й політичні домовленості. Серед останніх важливу роль відігравали численні зовнішньополітичні заходи СРСР, котрі слід розділити на дві групи: стосунки із сусідніми державами, надаючи їм гарантії ненападу, а також розбудова

на новітніх засадах відносин із державами Західної Європи (зокрема колишніми членами Антанти). У першій групі зовнішньополітичних заходів перевагу мали відносини із Польщею, від транзитного потенціалу котрої залежали торгівельно-економічні відносини Радянського Союзу із Німеччиною. Ключова роль у можливостях реалізації потенціалу Радянського Союзу належала Румунії, котра контролювала гирло Дунаю, зважаючи на відсутність дипломатичних відносин із цією державою через невирішеність «бессарабського» питання, був позбавлений змоги проводити власну політику у Дунайському регіоні.

Спекулюючи на транзитних потребах СРСР і Німеччини, Польща намагалась добитися домінуючого становища у Центральній Європі, впливаючи навіть на Малу Антанту через Румунію (лише із двома центральноєвропейськими державами у СРСР був спільний кордон – Польщею та Румунією, а також від 1925 р. існувала польсько-румунська військова конвенція, спрямована супроти Радянського Союзу). У 1932 р. Румунія прагнула добитися укладення із СРСР договору «Про ненапад» із гарантією з радянської сторони територіальної цілісності Румунії, оскільки у складі цієї держави перебувала Бессарабія (колишня провінція Російської імперії, окупована Румунією у грудні 1917 р., анексована і згідно «Бессарабського протоколу» 1920 р., підписаного між країнами Антанти, визнана складовою Румунії, а у 1924 р. той протокол було ратифіковано Францією і Великобританією). Завдяки контролю гирла Дунаю Румунія обмежувала змогу реалізувати економічний і транспортний потенціал УРСР. «Бессарабське» питання створювало для Румунії можливості заради отримання сприяння безпеці її кордонів від агресивної позиції СРСР, зокрема зі сторони Польщі та Франції, а для Радянського Союзу виникала можливість, піднімаючи «бессарабське» питання, здійснювати тиск на гарантів й союзників Румунії, а особливо на прорумунські союзи у Центральній та Південній Європі.

Друга група зовнішньополітичних заходів Радянського Союзу мала на меті конвертувати стрімке зростання економічного потенціалу в зміцнення впливу СРСР на світові міжнародні відносини й систему безпеки у Європі. Заради того Радянський Союз висував на Женевській конференції власні ініціативи з роззброєння і створення реальних гарантій безпеки у Європі. Особливе місце посідала ініціатива щодо укладення «Пакту про економічний ненапад», котрий повинен був забезпечити для Радянського Союзу змогу інтегруватися у міжнародну систему економічних відносин, що необхідно було для отримання необхідних у політиці індустріалізації ресурсів.

У тих політичних умовах СРСР в своїй внутрішній політиці здійснює заходи по колективізації сільського господарства, котрі у 1932-1933 рр. увінчав штучний Голодомор в Україні, центральному чорноземному регіоні Росії, Казахстані тощо. Колективізація створювала радянському керівництву умови для вилучення у планованих обсягах продовольства й реалізувати його у прогнозованих обсягах на світовому ринку. Найперспективніші напрямки транзитної

реалізації означив Дунайський регіон і Південну Європу. Оскільки контроль гирла Дунаю здійснювався Румунією, СРСР повинен був зважати на позицію сусідньої держави із якою не мав дипломатичних відносин до 1934 р. і територіальні суперечності із-за статусу Бессарабії. Радянський Союз неодноразово наполягав на наданні для нього можливості вільного транспортування власної продукції річкою Дунай [6, 235-236]. Відповідно, СРСР намагався завантажити головні доступні йому транспортні шляхи Європи та зайняти провідне місце у забезпеченні продовольчого балансу в Європі.

Провідною у системі радянських економічних заходів у внутрішній та зовнішній політиці була ідея реалізації аграрного потенціалу і використання результатів у зміцненні політичних позицій у Європі. 1933 р. відбувалися три міжнародні конференції, а саме Римська, наслідком котрої стало укладення «Пакту чотирьох» 15 липня, Лондонська, на котрій було укладено Конвенцію «Про визначення агресора (нападаючої сторони)» між СРСР, Польщею, Румунією та ін., Женевська із питань роззброєння, котра завершилася зривом і виходом із Ліги Націй Німеччини. За наслідками тих конференцій Радянському Союзу вдалося досягти необхідних передумов у досягненні можливості вільного зміцнення своїх позицій у європейській економіці. Встановлення 1934 р. дипломатичних відносин із Румунією та вступ СРСР до Ліги Націй забезпечили зміцнення радянського політичного і економічного впливу в Європі. Таким чином, дослідження проблематики використання СРСР економічного потенціалу і аграрного потенціалу УСРСР зокрема дає можливість більш глибокого дослідження проблеми місця і ролі України у системі міжнародних відносин періоду між світовими війнами.

Бібліографічні посилання

1. Варга Е. План Дауэса и мировой кризис 1924 года / Пер. с рукописи Шульценталя. — М.: Московский рабочий, 1925. — 127 с.
2. Инструкция Министра Иностранных дел Польши А. Сквиńskiego посланнику Польши в Бухаресте Ю. Велёвейскому по вопросу о политике Польши на Балканах в связи с предложением Советского правительства заключить пакт о ненападении. Совершенно секретно. Варшава, 21 февраля 1925 г. — У 16 т. — Т. 4. — М.: Изд-во «Наука», 1966.
3. Иоффе А. Е. Внешняя политика Советского Союза в период первой пятилетки (1928-1932 гг.). Автореф. дис... доктора ист. наук. — М.: Институт истории АН СССР, 1966. — 38 с.
4. Левин И. Балканизация Центральной Европы и проблема «Дунайской федерации». Национальный вопрос в Чехословакии // Революция и национальности. — 1932. — № 5 (май).

5. Левин В. Дунайская федерация // Советское государство. – 1932. – № 3 (март).
6. Нота Полномочного Представителя СССР во Франции Министру иностранных Дел Франции Бриану. 7 апреля 1931 г. // Документы внешней политики СССР. – У 24 т. – Т. 14. – М.: Изд-во полит. лит.-ры. – 1968.
7. Планы Франции в Дунайском бассейне // Мировое хозяйство и мировая политика. – 1932. – № 6 (июнь).
8. Протокол об Австрии, подписанный в Лозанне, 15 июля 1932 г. (Введение-справка) // Международные долги. Разоружение. Доклад Комиссии Литтона по Маньчжурскому вопросу (Сборник документов по международной политике и международному праву). Выпуск V / Под ред. Антонова К. В. – М.: Издание НКВД, 1933. – 184 с.
9. Советский проект протокола об экономическом ненападении. 18 мая 1931 г. // Документы внешней политики СССР. – У 24 т. – Т. 14. – М.: Изд-во полит. лит.-ры, 1968.
10. Телеграмма Временного Поверенного в Делах СССР во Франции Народному Комиссару Иностранных Дел СССР М. М. Литвинову. 17 октября 1932 г. // Документы внешней политики СССР. – У 24 т. – Т. 15. – М.: Изд-во полит. лит.-ры, 1969. – 868 с.
11. Хорватовский В. Кризис Версальской системы и Пакт четырех // Советское государство. – 1933. – № 5.

В. В. Стецкевич

Криворізький технічний університет

НАДДНІПРЯНСЬКЕ СЕЛО В РОКИ ОКУПАЦІЇ 1941-1944 рр. (фрагменти нарису)

Керівництво Німеччини надавало великого значення привласненню українських матеріальних цінностей та їх використанню задля інтересів “третього рейху”. Дніпропетровський потенціал - від чорноземів і промислових гігантів області до сировинно-мінералогічних покладів - займали в планах окупантів важливе місце. То ж буквально з перших днів окупації командування вермахту разом з цивільною адміністрацією зосередили свої зусилля на тому, аби прибрати до рук промислові об’єкти та сільськогосподарські цінності. Тим паче, що на полях області в 1941 р. дозрівав непоганий урожай. Його збиранню було приділено серйозну увагу. Для цього при військових з’єднаннях, що діяли в межах області, були створені спецкоманди. Наскільки жорстоко німці грабували усі села України і в тому числі Наддніпрянщини, свід-